

K problematike aspektuality nevedomých mentálnych stavov u Searla

Martin Šarkan

To the Issue of Aspectuality of Unconscious Mental States in Searle's Thinking

Searle bases his analysis of the topic of unconscious intentional mental states on his conception of aspectuality as a universal attribute of intentionality. According to him, unconscious states are, in essence, purely neurophysiological configurations of cerebral architectures with the dispositional capacity to generate conscious mental states. This leads to a fundamental discrepancy between the epistemic description from the scientific, objectivity-oriented third-person point of view and the aspectuality of intentional states based on the first-person view, which he seeks to resolve in the exposition of his connection principle. Present study points to some ambiguities in Searle's approach, dealing with the implicit presence of the philosopheme of apperception in his understanding of aspectuality.

Key words: unconscious mental states, intentionality, aspectual shape, connection principle, inferential gulf, apperception.

„Staršie generácie (...) považovali pojem nevedomia za záhadný, dokonca až za vnútorné rozporuplný. Naše role sa obrátili. Po Freudovi sa bežne odvolávame na nevedomé mentálne fenomény, aby sme vysvetlili ľudské bytosti a pojem vedomia sa nám zdá znepokojujúci a dokonca nevedecký.“¹

Freudova analýza nevedomého psychického aparátu začiatkom 20. storočia iniciovala boom nebývalého záujmu o fenomén nevedomia ako v laickej, tak aj odbornej verejnosti a ovplyvnila široké spektrum oblastí spoločensko-

¹ SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, Mass: A Bradford Book, Massachusetts Institute of Technology, 1992. s. 151: „Earlier generation (...) found the notion of the unconscious mind puzzling, perhaps even self-contradictory. We have reversed the roles. After Freud, we routinely invoke unconscious mental phenomena to explain human beings, and we find the notion of consciousness puzzling and perhaps even unscientific.“

-kultúrneho života či vedy. Napriek tomu, že napr. psychoanalýza a psychodynamické smery v psychologickéj teórii a praxi dodnes pracujú s pojmom nevedomia ako so samozrejmosťou, nedá sa úplne prehliadnuť skutočnosť, že tento konštrukt bol a je kontroverzný. Pre filozofiu mysle predstavuje otázka nevedomia komplementárnu problematiku nenápadne, ale úzko spätú so skúmaním ústredného predmetu jej záujmu – fenoménu vedomia. Jedným z tých, ktorí sa venujú tematike nevedomia, vo svojom úsilí filozoficky uchopiť povahu mysle, je J. R. Searle.

Problematike nevedomia sa Searle v priebehu svojej kariéry venuje opakovane.² Na prvý pohľad sa zdá, že nie je možnosti nevedomých mentálnych stavov príliš naklonený. Napríklad v siedmej kapitole svojho diela *The Rediscovery of The Mind* komentuje teoretické koncepcie pracujúce s nevedomými psychickými mechanizmami, variantami psychoanalytickej proveniencie, počnúc teóriami kognitívnych vied či niektorými lingvistickými teóriami, končiac nie príliš zhovievavo. Už z otázky, ktorú kladie: „Ako by sme mohli od mentálneho stavu odobrať vedomie a mentálny stav by stále ostal [mentálnym]“³ je vidno, že mentálnosť je čosi, čo má Searle neoddeliteľne späté s vedomím. Vychádzajúc preto z tohto predpokladu, považuje naznačené koncepcie iba za nepresvedčivé variácie naivne zjednodušeného modelu vedomia, v ktorých pojem nevedomia viac či menej parazituje na pojme vedomia. Koniec koncov Searlov postoj k uvedeným teoretickým koncepciám pomerne výstižne ilustruje jeho poznámka: „Sme v pokušení smiať sa na týchto jednoduchých modeloch.“⁴

Mohlo by sa preto zdať, že pre koncepciu nevedomých mentálnych stavov niet v Searlovom myslení priestoru. Avšak na inom mieste vo svojom článku z roku 1979⁵ pripúšťa, že nie všetky mentálne stavy sú vedomé, čo naznačuje, že s možnosťou nevedomej mentality predsa len počíta. Do tejto kategórie radí také intencionálne stavy, akými sú napríklad poznatok o dátume konca druhej svetovej vojny či v detstve namemorovaná Pytagorova veta, ktoré povedzme v čase, keď spíme alebo sa zaoberáme niečím iným, nie sú neustále prítomné v našom vedomí a sú teda v tomto zmysle v danom momente nevedomé. Vieme si ich však kedykoľvek vybaviť. Popri tomto type nevedomých stavov upozorňuje ešte na jeden typ stavov a procesov, ktoré úzko súvisia s vedomými mentálnymi stavmi, no samy osebe ostávajú nevedomé. Má na mysli tie neuronálne procesy, ktoré sú zodpovedné za našu mentálnu fenomenalitu.⁶ Tento typ procesov označuje ako „nievedomé“ (*nonconscious*), aby ich odlíšil

2 Pozri napr. SEARLE, J. R.: Consciousness, Unconsciousness and Intentionality. In: *Philosophical Issues*. 1991. vol. 1, s. 45 – 66; SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, Mass : A Bradford Book, Massachusetts Institute of Technology, 1992; SEARLE, J. R.: Consciousness, the Brain, and the Connection Principle: A replay. In: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1995, vol. LV, no. 1, s. 217 – 232.

3 SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 152: “How could we subtract the consciousness from a mental state and still have a mental state left over?”

4 SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 153.: “We are tempted to smile at these simple models (...).”

5 Porov. SEARLE, J. R.: What Is an Intentional State? In: *Mind*, 1979. vol. LXXXVIII, no. 1, s. 74.”

6 SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 154.: “...not even every state of the brain that functions essentially in the production of mental phenomena is itself a mental phenomenon.”

od stavov, ktorými sa vo svojom skúmaní zaoberá – stavov, ktoré by sa, hoci nevedomé, predsa len mali vyznačovať mentálnymi charakteristikami.

Takže ako vidno, Searle nemá ani tak teoretický problém s mentálnymi stavmi, ktoré sú nevedomé akcidentálne, ale s možnosťou stavov, ktoré by síce boli skutočne intencionálnymi mentálnymi stavmi, ale boli by vedomiu neprístupné principiálne. Tu Searle mieri popri Freudovi napr. na niektoré koncepcie funkcionalizmu, operujúce s kválami nezávislými od vedomia, či lingvistické teórie o pravidlách syntaxe, ktoré by síce mali byť psychologicky reálne, avšak vedomiu absolútne neprístupné.

Searle sa proti týmto prístupom vyhraňuje a vo svojej teoretickej pozícii k tematike možnosti nevedomých intencionálnych stavov deklaruje tzv. „princíp spojenia“, podľa ktorého všetky nevedomé intencionálne stavy sú principiálne prístupné vedomiu.⁷ Ako východisko výkladu uvedeného princípu spojenia si kladie otázku: „Čo teda robí niečo mentálnym, keď to nie je vedomé? Aby bol stav mentálnym stavom a *a fortiori*, aby bol intencionálnym stavom musia byť splnené určité podmienky. Ktoré sú to?“⁸

Vidno, že podľa Searla nie všetky mentálne stavy musia byť intencionálne, ale všetky intencionálne stavy, a to vrátane nevedomých, musia byť pravými mentálnymi stavmi (*intrinsically mental*)⁹, a práve tieto má na zreteli pri ďalšej analýze. Vymedzenie takýchto intencionálnych stavov si vyžaduje identifikovať kritérium na ich určenie. Searle vo svojej odpovedi na položenú otázku, po podmienkach určenia nevedomých mentálnych stavov spomedzi všetkých znakov intencionality, vyzdvihuje aspektualitu.

Aspektualita

Skúmanie intencionality je ústrednou tematikou Searlovho diela a analýze jej konštitučných charakteristík, ako sú napr. „propozicionálny obsah“, „podmienky satisfakcie“ a ďalších sa podrobne venuje vo viacerých svojich textoch,¹⁰ pri otázke povahy nevedomých stavov sa však prednostne koncen-

7 Fodor so Searlom nesúhlasí a tvrdí, že kognitívne vedy sú práve preto zábavné, lebo sú o objavovaní hlboko nevedomé mentálne stavy, ktoré nemôžu byť vedomé. Pozri FODOR, J. A.; LEPORE, E.: What is the connection principle? In: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1994, vol. 54, s. 837 – 45.

8 Pri pozornom čítaní uvedeného fragmentu sa zdá, že tu je naznačená možnosť, že nie všetky mentálne stavy sú intencionálne. Searle tento variant mentality skutočne spomína vo *What is intentional state* a je preto pozoruhodné, že na tomto mieste zužuje vo svojej analýze pozornosť iba na intencionálne mentálne stavy, nakoľko vzhľadom na diskusiu o povahe *mentálneho*, by určite bolo zaujímavé mať možnosť sledovať jeho prístup k mentalite vo všeobecnosti, nielen jej intencionálnej modalite. Porov. SEARLE, J., R.: What is intentional state? s. 74.

9 SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 155.: „...an unconscious intentional state must nonetheless be intrinsically mental.“

10 Porov. SEARLE, J. R.: What Is an Intentional State? In: *Mind*, 1979, Vol. LXXXVIII, no. 1, s. 74 – 92; SEARLE, J. R.: Intentionality and Method. In: *The Journal of Philosophy*. 1981, Vol. 78, no. 11, s. 720 – 733; SEARLE, J. R. – SEARLE, W. S. and M. S. P. of P. J. R.: *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, 1983.

truje na tú, ktorú považuje za univerzálny atribút intencionality a označuje ju termínom „aspektuálna forma“. Čo má Searle pod týmto pojmom na mysli?

„Ak vidíte auto, nie je to jednoducho iba záležitosť predmetu registrovaného vašim perцепčným aparátom, v skutočnosti skôr máte vedomú skúsenosť predmetu z určitého uhla pohľadu a s určitými charakteristikami. Vidíte auto majúce určitý tvar, určitú farbu atď.“¹¹

Z uvedeného príkladu je zrejmé, že Searle sa snaží akcentovať ideu, že perцепcia niečoho je vždy perceptions z určitého pohľadu (aspektu), stále však nie je úplne jasné, čo ono „z určitého pohľadu“ presne znamená. Searle priznáva, že si termín aspektuálna forma vypožičal z oblasti umenia,¹² no napriek tomu sa dá tušiť, že sa tu nemyslí z určitého pohľadu iba vo vizuálnom a priestorovom zmysle slova – sprava, zľava, zhora a pod., či v zmysle variácií farebných odtieňov, ktoré sú výsledkom meniacej sa svetelnej situácie, zachytiteľnej z toho-ktorého pozorovacieho uhla. Ďalším príkladom totiž, ktorým chce svoju ideu aspektuálnej formy ilustrovať, je situácia, keď niekto pozoruje Venušu, o ktorej má vedomosť, resp. presvedčenie, že sa jedná o Zorničku a pritom netuší, že tá istá hviezda je zároveň Večernicou. V tomto prípade aspektuálna diferenciacia nespočíva v perceptivej modifikácii, ale v kognitívnej oblasti vyššej úrovne, t. j. v poznatkoch sémantického rázu, ktoré zahŕňajú abstraktné stupne poznania. V jednom prípade sa teda jedná o rozličný sensoricko-perceptive, t. j. zmyslový kontext, v druhom o rozličný sémantický a teda aj abstraktný kontext. Čo majú potom tieto príklady spoločné, čo znamená z určitého pohľadu v jednom a druhom prípade? Searle vysvetľuje, že aspektuálna forma sa vždy vzťahuje ku konateľovi, takže v oboch uvedených prípadoch je konštruktorom tej-ktorej perspektívy samotný pozorovateľ. Z „určitého aspektu“ teda znamená predovšetkým z určitej skúsenostnej perspektívy subjektívneho charakteru. Searle prízvukuje, že každý mentálny stav – vedomý či nevedomý – ak má byť intencionálnym stavom, musí mať určitú aspektuálnu formu, tá je totiž časťou jeho identity a robí ho takým stavom, akým je.

Searle vychádzajúc zo svojej biologizujúcej koncepcie vzťahu tela a mysle rozvíja v podstate fyzikalistický predpoklad, že fenomenalita mentálneho je z ontologického hľadiska založená výlučne sekvenciami neurofyziologických udalostí. O to viac to platí pre stavy, ktoré by mali byť mentálnymi aj pri absencii vedomia, akými sú napríklad presvedčenia, túžby či poznatky niekoho, kto práve spí.

Predstavená požiadavka aspektuality, ktorá sa bez výhrady vzťahuje aj na prípad neurofyziologických konfigurácií, zodpovedajúcich príslušným nevedomým intencionálnym stavom, vytvára rozporuplnú situáciu, ktorej si

11 SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 157: "When you see a car, it is not simply a matter of an object being registered by your perceptual apparatus; rather, you actually have a conscious experience of the object from a certain point of view and with certain features. You see the car as having a certain shape, as having a certain color, etc..."

12 Porov. SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 157.

je Searle vedomý. Je totiž presvedčený, že aspektuálna črta intencionálnych stavov nemôže byť v úplnosti uchopená prostredníctvom neurofyziologických predikátov či behaviorálnych deskripcií. Pre tieto je totiž esenciálna pozícia tretej osoby, v ktorej človek hľadiaci na Zorničku vždy hľadá na Večernicu.¹³ Identifikovať aspektuálnu zložku intencionálnej skúsenosti pozorovateľa je preto možné iba za určitých okolností a vždy iba pomocou inferencie. Searle hovorí, že ani hypotetické použitie dokonalého „mozgoskopu“, skenujúceho mozog do najmenších štruktúrnych detailov, by nám bezprostredný prístup k aspektualite nezabezpečilo, pretože v dôsledku diskrepancie medzi epistemickými dôvodmi prítomnosti aspektu a ontológiou aspektu, bude náš prístup k danému stavu vždy odkázaný na sprostredkovanie pomocou inferencie. Túto epistemickú situáciu nazýva inferenciálnou priepasťou (*inferential gulf*).¹⁴

Ak sa teda vrátime k rozporuplnosti načrtnutej koncepcie nevedomých intencionálnych stavov, problém, ktorý musí Searle vyriešiť spočíva v tom, že tieto stavy, hoci čisto neurofyziologické, musia byť aspektuálne, avšak aspektuálne fakty nemôžu byť, podľa neho, konštituované neurofyziologickými faktami.¹⁵

Searle riešenie tohoto rozporu vidí v zavedení konceptu „dispozície“, vypožičanom z behaviorizmu, ktorým však v podstate iba nahrádza pojem možnosti, pretože pojem nevedomého stavu prvotne formuluje ako pojem stavu istej neurofyziologickej konštelácie cerebrálneho tkaniva, ktorá je možným obsahom vedomia, resp. možnou vedomou skúsenosťou. Pod dispozíciou neurofyziologickej konfigurácie k „zvedomeniu“ potom rozumie jej kauzálnu kapacitu spôsobiť nejaký efekt, v tomto prípade vedomý stav.

Ontologická problematika princípu spojenia

Spomeňme si na Searlov komentár o naivných modeloch nevedomia, ktoré sú vlastne iba variáciami modelov vedomia. Tieto modely charakterizuje obrazom mora, kde oblasť pod hladinou zodpovedá nevedomiu, čo je nad hladinou, je vedomé. Nevedomé mentálne stavy sú v tejto analógii chápané ako ryby, ktoré môžu spod hladiny vyskočiť nad hladinu a zachovať si pritom všetky vlastnosti, ktoré sú im vlastné. Vo svetle tejto kritiky by sa dalo očakávať, že k modelu „ryby v mori“ predstaví nejakú prepracovanejšiu alternatívu. Skutočnosť je však taká, že jeho vyjadrenia o vzťahu nevedomých stavov k vedomiu pôsobia dosť zmätočne.¹⁶

13 Téma, ktorou sa zaoberá aj pri analýze Quineovho argumentu indeterminácie – niet empirickej difereencie medzi tvrdením, že *králikom* – mám na mysli králik – a tvrdením, že *králikom*, mám na mysli máľušku králik. Pozri. SEARLE, J. R.: Indeterminacy, Empiricism, and the First Person. In: *The Journal of Philosophy*. 1987. vol. 84, no. 3, s. 132.

14 Porov. SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 158.

15 Porov. SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 158.

16 Rozporuplnosti v princípe spojenia kritizovali napr. FODOR, J. A.; LEPORE, E.: What is the connection principle? In: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1994, vol. 54, s. 837 – 45; KRIEGL, U.: Is

Napr. vo formulácii princípu spojenia hovorí o tom, že nevedomé intencionálne stavy sú principiálne prístupné vedomiu, inde hovorí, že tieto stavy vedomie zapríčiňujú.

„Byť prístupný vedomiu“ a „zapríčiňovať vedomie“ sú však z ontologického hľadiska rozdielne koncepty. Ak hovorí o nevedomom stave, ktorý je prístupný vedomiu, predpokladá to nejaký druh súcna (vedomie), ktorý má prístup k nejakému stavu a ak hovoríme o stave, musíme mať na mysli, že stav je vždy stavom súcna. V takom prípade tu však máme ontologický kontext, v ktorom už existuje nejaká entita, vedomie, a tá má prístup k stavu inej entity. Ak je to myslené tak, že vedomie je tiež iba stavom, tak to opäť zahŕňa predpoklad nejakej entity, ktorá sa v stave vedomia nachádza.¹⁷

V druhom prípade jeden typ súcna, t. j. určitým spôsobom konfigurovaný neuronálny systém, generuje resp. zapríčiňuje iný typ súcna, t. j. vedomé presvedčenie. (A nie je dôležité, či ide o generovanie vedomia v zmysle autonómnej monády, alebo vedomia v zmysle stavu, v oboch prípadoch ide o určitý typ ontologického vzťahu medzi dvomi entitami).

Ďalším hypotetickým ontologickým variantom, ktorý by mohol mať Searle na mysli, je situácia, kde nie sú v akcii dve súcna, ale jedno, a to nevedomý stav ako určitá neuronálna konfigurácia disponovaná k zvedomeniu, ktorá ak je aktivovaná napr. tokom akčných potenciálov prúdiacich jej axonálno-dendritickou sieťou, tak sa, obrazne povedané, „zažne“ (ako žiarovka vydávajúca svetlo) a je vedomá, ak nie je aktivovaná alebo jej aktivitu niečo blokuje, tak je „zhasnutá“ nevedomá. V tomto prípade nemáme do činenia s dvomi súcni, ale s dvomi modalitami toho istého súcna, ktorým je špecifický systém nervových buniek, akýsi neuronálny roj, tvoriaci fixnú štruktúru vzoru analogického k engramu.¹⁸ Túto situáciu by sme obrazne mohli nazvať „variant premietačky“: ak mechanickou štruktúrou projektora preteká elektrický prúd, projektor premieta na projekčnú plochu film, ak ju spínačom od prúdu odpojíme, príbeh filmu odohrávajúci sa na striebornom plátne skončí a premietačka je iba „mŕtvym“ súkolím mechanických súčiastok.

Na základe kontextu Searlovho diela by sa dalo predpokladať, že jeho mysleniu by bol najbližší variant, v ktorom nevedomý intencionálny stav, ako špecifický neurofyziologický komplex exkluzívne kódujúci daný mentálny ob-

intentionality dependent upon consciousness? In: *Philosophical Studies*, 2003, 116, s. 271 – 307; ROSENTHAL, D. M.: On being accessible to consciousness: commentary on Searle. In: *Behavioral and Brain Sciences*, 1990, 13 (4), s. 621 – 622.

17 Pričom entita, ktorá je v tom či onom stave, môže byť vnútorne nerozdelená, ako by to bolo napríklad v prípade nejakého variantu monády Leibnizovského typu, ale môže to byť aj určitá vecná kompozícia (čím myslíme onticky diferencovateľný celok funkčne previazaných častí, tvoriacich determinovateľný systém), ktorá môže byť z ontologického hľadiska nositeľom nejakých stavov, napríklad špecifická konfigurácia populácie neurónov tvoriacich *engram* vytesnenej spomienky.

18 Koncept *engramu* je v neurofyziológii konštrukt kognitívnej jednotky, uskladňujúcej pamäťové dáta vo forme biofyziálnych a biochemických zmien, v špecificky zosieťovanej populácii nervových buniek, participujúcich na spracúvaní informácie, tvoriac tak ucelený neuronálny vzorec, ktorého opakovaná aktivácia je základom reprodukcie spomienky. K výskumu zameranému na problematiku engramu pozri napr. ROY, D. S.; ARONS, A.; MITCHELL, T. I.; PIGNATELLI, M.; RYAN, T. J.; TONEGAWA, S.: Memory retrieval by activating engram cells in mouse models of early Alzheimer's disease. In: *Nature*, 2016, 531, 508 – 512, s. 508 – 512.

sah, vstupuje do kauzálnej interakcie s iným neurofyziologickým komplexom, ktorého stavom je vedomie.

Mohli by sme pokračovať s ďalšími pokusmi o interpretáciu Searlových spojení „byť prístupný vedomiu“, „byť obsahom vedomia“ či „zapríčiniť vedomý stav“, dôležité je to, že všetky tieto varianty vychádzajú z kontextov, v ktorých je nevedomý stav oproti vedomému stavu či vedomiu v zjavne odlišnom ontologickom vzťahu. Skutočnosťou je, že je úplne nejasné, ktorý variant má Searle na mysli a či vôbec na ontologické konzekvencie v pozadí pojmov, ktoré vo svojom výklade používa, vôbec myslel. Jeho mimovoľná oscilácia medzi rôznymi ontologickými kontextami môže pôsobiť dojemom nedôslednosti, ale môže byť aj príznakom interferencie hlbšej problematiky latentne prítomnej v jeho koncepcii mentálnych intencionálnych stavov, ku ktorej sa ešte v priebehu našich úvah dostaneme.

Od inferenčnej priepasti k ontológii subjektivity?

Podľa Searla jeden z neuralgických bodov skúmania problematiky mentálnych intencionálnych stavov spočíva v tom, že neurofyziologická deskripčia nemá prístup k aspektualite. Tento postoj môže u Searla na prvý pohľad trochu prekvapovať, keď si uvedomíme, že neuro-fyziologická deskripčia nie je nič iné ako snaha o čo najpresnejší opis neuro-fyziologických faktov, t. j. opis určitých neuronálnych procesov v určitých neuronálnych štruktúrach s ambíciou zachytiť ich kauzálne súvislosti. Ak by sme teda mali k dispozícii onen hypotetický mozgoskop, ktorý Searle spomína, a poznali pomocou neho presný počet neurónov participujúcich na generovaní určitého intencionálneho stavu, poznali by sme presnú cerebrálnu lokáciu každého z nich, ich funkčné prepojenia, všetky ich synaptické spojenia s ich synaptickými váhami, presné množstvá neurotransmiterov pôsobiacich pri transmisii signálu v synaptických štrbinách atď. a to takým spôsobom, že by sme túto neuronálnu konfiguráciu vedeli úplne verne rekonštruovať či dokonca vytlačiť na hypotetickej cyberpunkovej bio-3D tlačiarňi, ktorou možno budeme v roku 2077 disponovať a v tomto vytlačennom exemplári duplikovať exaktne rovnaké procesy malo by nevyhnutne (ak má platiť Searlova paradigma neurofyziologickej ontologickej bázy mentality) prísť k tomu, že táto konfigurácia zduplikuje presne ten istý pôvodný intencionálny stav. Ak by k niečomu takému prišlo, znamenalo by to, že opisom tejto konfigurácie by sme predsa opísali aj kauzálny mechanizmus, generujúci daný intencionálny mentálny stav, vrátane príslušnej aspektuálnej formy. A takto by sme vedeli presne zistiť či ten, kto hľadá na Venušu, hľadá z aspektuálneho hľadiska na Zorničku alebo na Večernicu. Vedeli by sme to preto, že by sme vďaka Searlovmu mozgoskopu poznali presne tú konfiguráciu neurofyziologického substrátu, ktorá má dispozičnú kapacitu zapríčiniť jednu alebo druhú aspektuálnu formu vedomého intencionálneho stavu. Iný-

mi slovami každému intencionálnemu stavu vedomia by zodpovedala určitá „neuro-aspektuálna“ konfigurácia s kauzálnou exkluzívnou dispozíciou práve k danému a nie inému stavu, v realizácii ktorej je takpovediac zakorenená vedomá aspektualita intencionálnych stavov.¹⁹

Prečo teda trvá Searle na tom, že žiadne neurofyzologické fakty nekonštituuju intencionálne fakty?²⁰ Navyše tu vyvstáva otázka, či je vôbec legitímne, že Searle náhle prešiel od analýzy epistemického problému k ontologickému záveru.

Vychádzajúc z toho ako Searle pracuje s koncepciou aspektuality možno usudzovať, že spomínaným mozgoskopom identifikovaná intencionalita by síce bola intencionalitou konštituovanou nejakým Ja, avšak z pohľadu nás ako pozorovateľov by to bolo Ja niekoho iného, nie naše Ja. Aby sme mali k aspektualite plný prístup, museli by sme byť schopní takpovediac „vkĺznut“ do perspektívy nami opísaného nositeľa intencionálneho stavu a ani to by nestačilo – museli by sme sa doslova stať tým druhým. Otázka, či je fúzia dvoch Ja do akejsi zdieľanej identity ako aspektuálneho základu zjednoteného intencionálneho stavu bezrozporne vôbec možná, je samostatnou a nesmierne zaujímavou témou filozofickej antropológie – z kontextu je však zrejmé, že Searle sa intuitívne prikláňa k negatívnej odpovedi. Je preto zjavné, že Searle, vo svojej koncepcii epistemického aspektu problematiky intencionálnych stavov predpokladá princíp neredukovateľnosti subjektivity. Už menej zjavné je, že Searle podľa všetkého implicitne zakladá svoj predpoklad neredukovateľnosti subjektivity na princípe nescudziteľnosti subjektivity v ontologickom zmysle slova.²¹

Apercepčný kontext aspektuality

Pri analýze Searlovho prístupu k nevedomým intencionálnym stavom sa niekedy nedá ubrániť dojmu, že v pozadí jeho koncepcie aspektuálnej formy ako formy subjektivity takpovediac presvítá filozoféma apercepcie, ktorá sa objavuje v novovekej filozofii už u Descartesa.²² Leibniz pod apercepciou chápe uchopovanie objektov, na ktoré sa zameriava pozornosť ako na „nie-Ja“, ale stále ako vzťahujúce sa k Ja.²³ Herbart pracuje s koncepciou apercepčného systému, ktorý v Ja integruje skúsenostnú pluralitu vnemov či vnútorných obsahov mysle. Kľúčovú úlohu v štruktúre a dynamizme kognitivity pripisuje aperpeccii vo svojej *Kritike čistého rozumu* Kant.²⁴ Pojem apercepcie bol ná-

19 Iste nám však neunikne, že by sa v takomto prípade jednalo o už spomínanú kategóriu *nevedomých* stavov či procesov, ktoré, hoci podmieňujú stavy vedomé samy o sebe, sú vedomiu principiálne neprístupné.

20 SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*, s. 158.: "(...) no amount of neurophysiological facts under neurophysiological description constitute aspectual facts."

21 K téme neredukovateľnosti subjektívnej ontológie prvej osoby pozri SEARLE, J. R. et al.: *The mystery of consciousness*. 1st ed. vyd. New York : New York Review of Books, 1997, 212.

22 Descartes pracuje s pojmom *apercevoir*. Pozri DESCARTES, R.: *Vášnė duše*. Praha : Mladá fronta, 2002.

23 LEIBNIZ, G. W.: *Principes de la nature et de la Grâce fondés en raison*. In: *Leibniz sogenannte Monologie und Principes de la nature et de la Grâce fondés en raison*. De Gruyter, 1967.

24 Pozri KANT, I.: *Kritika čistého rozumu*. Praha : OIKOYMENH, 2001.

sledne adoptovaný ako *terminus technicus* teóriami novovzniknutej empirickej psychológie koncom 19. storočia.²⁵ V psychologických teóriách vnímania tento pojem viac-menej nadviazal na koncepcie filozofických predchodcov, aj keď tu bol tematizovaný skôr v užšej väzbe na percepciu: ak sa povedzme traja ľudia pozerajú na určitý predmet, napr. jablko, nastáva situácia, keď z objektívneho hľadiska všetci vidia to isté jablko, avšak každý individuálny vnem každého zo zúčastnených pozorovateľov je modifikovaný určitým fyziologickým a mentálnym kontextom jeho predchádzajúcej skúsenosti. Mechanizmus apercepceie teda vykonáva na pozadí neustály korekčno-integračný proces „tvarovania“ vstupného percepčného materiálu obsahom predchádzajúcej skúsenosti.

Vidíme, že v uvedených prístupoch je idea apercepceie konštruovaná okolo tematiky subjektívnej skúsenosti formujúcej obsahu mysle do integrálnej jednoty. Každý intencionálny mentálny útvar je teda personalizovaný a vždy bude obsahovať aperpečný komponent. Môžeme povedať, že niet intencionálneho obsahu v mysli, ktorý predtým neprešiel aperpečnou editáciou.²⁶

V čom sa však koncept apercepceie stretáva so Searlovým pojmom aspektuality? Ako sme videli, idea apercepceie má dva aspekty: a) objekty intencionálnych stavov nie sú uchopované v ich čistej objektivite tak, ako sú osebe, ale sú modifikované subjektívnym skúsenostným kontextom a b) skúsenostný kontext je personálne centrováný. Prvému uvedenému aspektu koncepcie apercepceie zodpovedá to, čo Kant nazýva empirickou aperpepciou t. j. postupnou aditívnou extenziou a syntézou skúsenostnej rozmanitosti. Druhý aspekt Kant nazýva čistou a percepciou. Kantova subtílna analýza apercepceie zhodou okolností taktiež začína skúmaním spojenia (*coniunctio*). Kant sa pýta na podmienky možnosti spojenia rozmanitosti zmyslového materiálu. Argumentuje tým, že jednota spojenia nemôže nikdy pochádzať zo zmyslovej skúsenosti, keďže tá nám je daná vždy extenzívne a sekvenčne – zmyslovosť materiál, ktorý recipuje rozkladá. Pojem analýzy je však pojmom rozkladania niečoho, čo musí byť už – syntetizované v subjekte. Kantov pojem spojenia je teda pojmom syntetickej jednoty rozmanitosti. Táto jednota zakladajúca syntézu rozmanitosti v spojení však musí byť, podľa Kanta, predskúsenostného charakteru. Je to jednota „čistej apercepceie“ a Kant ju nazýva „transcendentálnou jednotou sebauvedomenia“ – pretože všetka rozmanitosť zmyslového názoru má nevyhnutný vzťah ku *cogito* – k „Ja myslím“ poznávajúceho subjektu. Treba tu podčiarknuť relacionálny aspekt, na ktorý Kant upozorňuje – syntetická jednota čistej apercepceie, ktorá je, podľa neho, najvyšším apriórnym princípom kognitívnej činnosti, nie je založená jednoduchým vedomím číreho Ja, ale sebauvedomením identity „Ja vo vzťahu“ k rozmanitosti zmyslového obsahu, ktorý uchopujeme v apriórnej syntéze ako celok „môjho“ skúsenostného obsahu.²⁷

25 K problematike apercepceie v ranej psychológii na prelome 19. a 20. storočia a pozri JAMES, W.: Talks to teachers on psychology. Book Jungle, 2008 (pôvodné vydanie je z 1899); Ďalej pozri LANGE, K.: *Über Apperzeption: Eine Psychologisch-Pädagogische Monographie*. (3. ed. revised) Plauen : F. E. Neupert, 1899; Ďalej pozri STOUT, G. F.: *Analytic Psychology* V2. London : George Allen & Unwin LTD, 1896.

26 Leibniz by pravdepodobne dodal: okrem aperpečnej funkcie samotnej.

27 Ku Kantovmu rozboru apercepceie pozri § 15 – 17 B-verzie Kritiky čistého rozumu.; KANT, I.: *Kritika čistého rozumu*. Praha : OIKOYMENH, 2001, s. 107 – 110.

Zatiaľ to vyzerá tak, že Kantova apercepcia ako forma sebauvedomenia sa vo vzťahu k Searlovej analýze povahy mentálnych intencionálnych stavov týka iba vedomej intencionality. Kant však upozorňuje, že identita Ja a apriórna aktivita jednotiacej spontaneity nemusí byť vedomá (čo sa týka najmä empirickej a percepcie, ktorá je, podľa neho, rozptýlená, t. j. zameraná na rozmanitosť predmetného sveta), ale svojou povahou je vedomiu prístupná principiálne – čo by zodpovedalo Searlovej požiadavke, ktorú kladie na genuínne intencionálne nevedomé stavy.

Záver

Pri bližšom pohľade sa ukazuje, že v relacionálnej charakteristike Kantovej koncepcie apercepcie je prítomný aspekt intencionality a v Searlovej koncepcii aspektuálnej formy je prítomný personálny aspekt idey čistej apercepcie. Vyzerá to tak, že Searle pri svojom skúmaní aspektuality neplánovane narazil na filozofému transcendentálnej jednoty čistej apercepcie bez toho, aby si to plne uvedomil, čo je pravdepodobne dôvodom celkovej nejasnosti a rozporuplnosti jeho výkladu princípu spojenia.

Z toho v žiadnom prípade nevyplýva, že by sa Searle alebo ktorýkoľvek zo súčasných mysliteľov či vedcov mal vracieť ku Kantovi a budovať svoje myslenie z transcendentálnych pozícií. Je však zmysluplné tvrdiť, že pokiaľ moderné disciplíny kognitívnych vied nekonfrontujú problematiku transcendentálneho aspektu v ontológii Ja resp. „Ja vzťahujúceho sa k“, ktorá je na základe fenomenologickej analýzy a deskripcie koreňom jednoty mentálnych intencionálnych stavov, či už vedomých, alebo nevedomých, budeme sa stále točiť v kruhu a obchádzať to, čomu sa zvykne hovoriť „slon v miestnosti“. Zatiaľ čo idea personálnej, a teda apercepčnej centrácie aspektuálnej formy je pre filozofiu mysle úlohou a výzvou, napr. neuroveda ako empirická disciplína, tu vďaka predpokladanej apriórnej, a teda predskúsenostnej charakteristike aspektuality naráža na svoje limity. Aspektualita vo vizuálne priestorovom zmysle slova či aspektualita v zmysle väzby obsahu intencionality na klaster neuronálnych vzorcov, kódujúcich a reprezentujúcich špecifické zosieťovanie dát skúsenostného kontextu, nevyzerá pre snahu o fyzikalistický opis ako principiálne neriešiteľná úloha. Úloha, ktorá je však pre dnešnú neurovedu skutočným orieškom je snaha o identifikáciu neuronálneho mechanizmu, ktorý by koreloval s tým, čo by sme mohli nazvať apriórna jednotou intencionálne orientovaného subjektu, t. j. s niečím bez jednotiaceho efektu, čoho by jednotlivé aspekty intencionálne uchopovaného sveta boli iba fragmentárnou pluralitou populácií neurónov, roztrúsených v rôznych častiach cerebrálnej architektúry.

Použitá literatura

- DESCARTES, R.: *Vášně duše*. Praha : Mladá fronta, 2002, 182 s.
ISBN 80-204-0963-7.
- FODOR, J. A.; LEPORE, E.: What is the connection principle? In: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1994, vol. 54, s. 837 – 845.
- JAMES, W.: *Talks to teachers on psychology*. Book Jangle, 2008, 168 s.
ISBN 978-1605975283.
- LANGE, K.: *Über Apperzeption: Eine Psychologisch-Pädagogische Monographie*. (3.ed. revised) Plauen : F. E. Neupert, 1899.
- STOUT, G. F.: *Analytic Psychology V2*. London : George Allen & Unwin LTD, 1896.
- KANT, I.: *Kritika čistého rozumu*. Praha : OIKOYMENH, 2001, s. 567,
ISBN 80-7298-035-1.
- KRIEGL, U.: Is intentionality dependent upon consciousness? In: *Philosophical Studies*, 2003, 116, s. 271 – 307.
- LEIBNIZ, G. W.: Principes de la nature et de la Grâce fondés en raison. In: *Leibniz sogenannte Monadologie und Principes de la nature et de la Grâce fondés en raison*. De Gruyter, 1967, s. 79, ISBN 978-3-11-083035-4.
- ROSENTHAL, D. M.: On being accessible to consciousness: commentary on Searle. In: *Behavioral and Brain Sciences*, 1990, 13 (4), s. 621 – 622.
- ROY, D. S.; ARONS, A.; MITCHELL, T. I.; PIGNATELLI, M.; RYAN, T. J.; TONEGAWA, S.: Memory retrieval by activating engram cells in mouse models of early Alzheimer's disease. In: *Nature*, 2016, 531, s. 508 – 512.
- SEARLE, J. R.: What Is an Intentional State? In: *Mind* . 1979. vol. LXXXVIII, no. 1, s. 74 – 92.
- SEARLE, J. R.: Intentionality and Method. In: *The Journal of Philosophy*. 1981. vol. 78, no. 11, s. 720 – 733.
- SEARLE, J. R. – SEARLE, W. S. and M. S. P. of P. J. R.: *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. [s.l.] : Cambridge University Press, 1983. 294 s.
ISBN 978-0-521-27302-2.
- SEARLE, J. R.: Indeterminacy, Empiricism, and the First Person. In: *The Journal of Philosophy*. 1987. vol. 84, no. 3, s. 123 – 146.
- SEARLE, J. R.: Consciousness, Unconsciousness and Intentionality. In: *Philosophical Issues*. 1991. vol. 1, s. 45 – 66.
- SEARLE, J. R.: *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, Mass : A Bradford Book, Massachusetts Institute of Technology, 1992. s. 286.
ISBN 978-0-262-69154-3.
- SEARLE, J. R.: Conscienciousness, the Brain, and the Connection Principle: A replay. In: *Philosophy and Phenomenological Research*, 1995, vol. LV, no. 1, s. 217 – 232.
- SEARLE, J. R. et al.: *The mystery of consciousness*. 1st ed. vyd. New York : New York Review of Books, 1997, s. 224. ISBN 978-0-940322-06-6.
- SEARLE, J. R. et al.: *Consciousness and Language*. [s.l.] : Cambridge University Press, 2002, s. 282, ISBN 0-521-59237-2.

SEARLE, J, R.: *Seeing Things as They are. A Theory of Perception*. New York : Oxford University Press, 2015, ebook ISBN 978-0-19-938517-1.

Mgr. Martin Šarkan, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
martin.sarkan@truni.sk